

УДК 378.147:81'243

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ «ЗНАННЯ», «УМІННЯ», «НАВИЧКИ» – ЯК ВАЖЛИВИХ СКЛАДОВИХ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Канюк Олександра Любомирівна
м.Ужгород

У статті прослідковується взаємозалежність між знаннями, уміннями та навичками як важливими складовими професійної компетентності майбутніх фахівців, логічно здійснена систематизація знань і комунікативних умінь на основі функцій спілкування (комунікативна, інтерактивна, перцептивна).

Ключові слова: знання, уміння, навички, формування, ділове спілкування, професійна компетентність.

Постановка проблеми. Результати аналізу наукових джерел (І.Ключковська, З.Коннова, Н.Микитенко, Л.Морська) дають змогу стверджувати, що сьогодні, коли відбувається інтенсивне поглиблення міжнародних контактів України, активізація процесів європейської та світової інтеграції, володіння вміннями іншомовного ділового спілкування набуває особливого значення, розглядається як важлива складова професійної компетентності.

Ми повністю поділяємо думку І.Ключковської, що володіння іноземною мовою є важливою умовою для налагодження міжнародних ділових контактів, створення спільних підприємств, а також, як зазначено в Болонській конвенції, для мобільності студентів з метою доступу до можливості одержання освіти, проведення досліджень, стажування в Європейському регіоні. У зв'язку з цим знання іноземних мов набуває економічної цінності. Причому практика показує, що сьогодні потрібні не просто спеціалісти, які можуть читати і перекладати з словником, а фахівці, які дійсно володіють іноземною мовою, можуть вільно читати наукову літературу мовою оригіналу, ефективно спілкуватися на особистісному і професійному рівнях, тобто мати навички професійно-ділового спілкування.

Аналіз останніх досліджень. У науковій психолого-педагогічній літературі можна знайти різні тлумачення понять «знання», «вміння» та «навички» (М.Риков, О.Кабанова, Л.Фрідман, В.Смирнов, П.Гурвич, В.Боброва, І.Зимня, В.Давидов, Б.Ломов, Б.Отт, К.Платонов, Є.Пасов та ін.) Проте їх нечітке розмежування в теорії знижує ефективність формування вмінь на практиці, спрощуючи нерідко цей процес до передачі знань та їх відпрацювання на основі певної системи дій. Недостатньо вивченими залишаються питання систематизації умінь ділового спілкування

Метою цієї публікації є теоретичне осмислення проблеми, пов'язаної з нечітким розмежуванням в теорії, в тому числі і в педагогічній, умінь та навичок, відсутність чіткого теоретичного

обґрунтування логіки взаємозв'язку вмінь та знань, а також здійснення систематизації знань і умінь на основі функцій спілкування (комунікативна, інтерактивна, перцептивна).

Виклад основного матеріалу. Проблема формування будь-яких професійних умінь майбутніх фахівців вимагає, перш за все, чіткого з'ясування суті поняття «уміння», здавалось би, вже достатньо дослідженого і зрозумілого, яке чи не найчастіше вживається нами у професійній діяльності та повсякденному житті. У зв'язку з цим доцільно проаналізувати поняття «знання», «уміння» та «навички» як складових компонентів різних форм іншомовного ділового спілкування.

Ділове спілкування може відбуватися в різних формах: ділова бесіда, дискусія, телефонна розмова, публічний виступ, ділові переговори, ділові наради, ділове листування. Для їх успішної реалізації необхідно оволодіти певними комунікативними вміннями і навичками, які необхідні для цього. Коротко зупинимось на аналізі самих термінів «уміння» і «навички», оскільки їх розуміння в сучасній вітчизняній і зарубіжній науці є доволі неоднозначним.

Так, у науковій літературі можна знайти різні тлумачення поняття «уміння». Наприклад, С.Кіссельгоф розглядає уміння як «оволодіння певною системою операцій і дій, які використовуються людиною в незвичних, нових для неї умовах, доцільну діяльність на основі отриманих знань» [1, с.15]; М.Риков – як «готовність діяти свідомо, а не автоматично» [2, с.47]; О.Кабанова – як «спосіб виконання дії» [3, с.10]; Л.Фрідман – як «свідоме використання наявних у людини знань і навичок для виконання складних дій в різних умовах вирішення завдання» [4, с.80]; В.Крутецький – як «успішне виконання конкретних дій із застосуванням правильних прийомів і способів» [5, с.160]; П.Гурвич – як «здатність до дії в варіативних умовах» [6, с.327].

На думку вітчизняного дослідника М.Савчина, умінням можна вважати здатність людини використовувати наявні знання, поняття, оперувати ними для виявлення суттєвих властивостей об'єктів і явищ, успішного розв'язання теоретичних і практичних завдань [7, с.224].

В.Смирнов тлумачить уміння як засвоєний людиною шляхом тривалого вправлень спосіб виконання дій як в звичних, так і нових, змінених умовах [8, с.171].

Отже, в сучасній психолого-педагогічній літературі немає однозначного тлумачення терміну «уміння». Можна виокремити два

основних підходи до розгляду цього поняття:

– уміння розглядається як процес діяльності, окремі дії, засвоєні людиною, які виконуються свідомо (П.Гальперін, І.Лернер, Н.Талізін та ін.);

– уміння розглядається як готовність і здатність виконувати певні види діяльності (П.Гурвич, О.Петровський, Г.Щукіна та ін.).

Природу умінь не можна вяснити поза їх зв'язком зі знаннями і навичками, оскільки в будь-якому виді пізнавальної і трудової діяльності людини знання, уміння і навички завжди виступають в складній діалектичній взаємодії і єдності [9].

Взаємозв'язок знань, умінь і навичок є безперечним і визнається всіма вченими, проте суть цього зв'язку тлумачиться по-різному. Так, деякі дослідники вважають уміння незавершеною навичкою, що можна представити у вигляді схеми: «знання – уміння – навички» (Н.Левітова). Інші ж наполягають на тому, що первинними є навички, а уміння – вторинні, що відображено у схемі: «знання – навички – уміння» (І.Зимня).

Ці підходи базуються на положенні, що уміння і навички представляють два різних рівні оволодіння дією, тому важливо визначити, який з них є вищим [10, с.80].

В.Боброва підкреслює, що без знання не може сформуватися уміння, водночас навички можуть сформуватися і на основі механізму наслідування. Уміння формуються не тільки в процесі оволодіння знаннями, але й навичками використання досвіду. Тільки ті знання можуть стати основою уміння, які відзначаються гнучкістю, широтою. В цьому і полягає значення спеціальних знань у будь-якій професійній підготовці: вони повинні стати основою для формування умінь. На думку автора, в професійній підготовці важливішими є уміння, сформовані на основі знань, бо самі по собі знання мало що дають, а уміння є джерелом здобуття нових знань [11, с.26].

На думку П.Гальперіна, Н.Талізін, уміння складаються з окремих дій, між якими існує тісний зв'язок. Кожна дія включає операції – спосіб реалізації дії, який в результаті неодноразового використання в стабільних умовах діяльності трансформується, втрачає свідому цілеспрямованість, автоматизується і перетворюється у навички. Навички – це, зазвичай, просте стереотипне повторення минулого досвіду, натреновані, автоматизовані дії [12, с.283].

Відомі вчені вказують на специфічні особливості умінь, які відрізняють їх від навичок: відсутність автоматизації при виконанні дій (В.Давидов, В.Зінченко, Б.Ломов та ін.); постійна опора на знання і попередній досвід (М.Гамезо, В.Давидов, К.Платонов та ін.); наявність самоконтролю в процесі виконання дій (І.Зимня, О.Петровський, З.Решетова та ін.); наявність особливих етапів формування умінь – від первинного, елементарного уміння до вторинного, високорозвинутого, творчого уміння (О.Леонтьєв, К.Платонов, В.Цетлін та ін.).

Ми поділяємо думку тих авторів, які дотримуються схеми: знання – уміння – навички. Вважаємо, що головними умовами успішного формування умінь є наявність відповідних знань, усвідомлення мети завдання, його змісту і способів виконання, свідоме ставлення і готовність індивіда до формування умінь, а також вправління у тих чи інших діяч.

У цьому контексті, на нашу думку, слушним є зауваження, висловлене Л.Фрідман, І.Кулагіною з приводу того, що не так важливо акцентувати увагу на різниці між уміннями і навичками діяльності, як на якості виконання дій. Автори цілком слушно відзначають, що ознакою сформованості уміння (навички) є якість дії, а не її автоматизація, оскільки автоматизувати можна і дії, які виконуються неправильно [13, с.212].

Слід підкреслити, що в західній психологічній і педагогічній літературі також не існує однозначного тлумачення термінів «уміння», «навички». Так, в англійській літературі можна зустріти терміни «habit», «skill», «ability», які означають як «уміння», так і «навички» [14].

В німецькомовній психологічній і педагогічній літературі має місце більш чітке розмежування понять «навичка» (Fertigkeit), «уміння» (Faehigkeit). Навички розглядаються як автоматизовані компоненти свідомих людських дій, або як автоматизовані умін-

ня, які сформувалися на основі набутих знань шляхом постійних вправ і здійснюються без свідомого контролю [15, с.298]. Уміння – це засвоєні способи діяльності, в основі яких лежать певні психічні і фізичні особливості [16]. Зокрема, відомий німецький учений Б.Отт розглядає навички як рівень уміння, «відшліфованого, сформованого у багатьох вправах» [17, с.156].

Отже, незважаючи на певні розбіжності в тлумаченні термінів «уміння» і «навички» в науковій літературі, більшість учених вважає, що навички – це автоматизовані компоненти діяльності, які сформувалися в процесі неодноразового повторення і не вимагають свідомого контролю. Уміння ж формуються на основі наявних знань і проявляються тільки в свідомій діяльності, вони є засвоєними способами діяльності, які вимагають самоконтролю за їх виконанням.

Слід підкреслити, що в будь-якому виді пізнавальної і трудової діяльності людини знання, уміння і навички виступають у складній діалектичній взаємодії і нерозривній єдності.

Уміння характеризуються певними властивостями, параметрами, до яких зазвичай відносять: усвідомлення, узагальнення, продуктивність і динамізм [18, с.125].

Усвідомленість є основною характеристикою уміння, а показником усвідомленості засвоєння дій може служити уміння правильно аргументувати і обґрунтувати свої дії, визначити їх чітку послідовність.

Узагальненість проявляється у виборі способів виконання дій і відповідності зі змінами умов діяльності, іншими словами – це є гнучкість, самостійність дій. Правда, варто зауважити, що вибір способів реалізації дії може відзначитися гнучкістю, самостійністю, але не завжди бути оптимальним.

Продуктивність уміння дозволяє не просто відтворювати засвоєні дії, але й знаходити більш ефективні рішення застосування сформованих умінь і навичок.

Динамізм забезпечує можливість удосконалення вміння, перехід його на більш високий рівень розвитку.

Одним з важливих показників сформованості уміння служить рівень його засвоєння (швидкість, точність, раціональність виконання дій, стійкість до різних побічних впливів).

Що стосується рівнів оволодіння уміннями, то більшість науковців підтримують обґрунтовані К.Платоновим 5 рівнів (етапів) сформованості умінь:

1. Первинне уміння – усвідомлення мети дії і способів її виконання з опорою на здобуті раніше знання.
2. Недостатньо досконала діяльність, яка базується на наявних знаннях про способи дії.
3. Окремі загальні уміння – низка окремих, досить розвинених умінь, які необхідні в різних конкретних видах діяльності.
4. Високорозвинене уміння – творче використання знань з глибоким усвідомленням мотивів вибору способів досягнення мети, оволодіння уміннями на рівні тактики трудової діяльності.
5. Майстерність – оволодіння уміннями на рівні стратегії трудової діяльності, творче використання умінь, самостійне визначення мети діяльності [19, с.102-103].

Вважаємо за доцільне, виходячи з мети нашого дослідження, коротко зупинитися на класифікації умінь спілкування в цілому і умінь ділового спілкування зокрема, яке є важливою складовою професійної компетентності майбутніх фахівців.

Перш за все, підкреслимо, що уміння спілкування – це не сума умінь розмовної мови, аудіювання, читання, письма. Це – інтегроване складне уміння, яке виникає на базі інших умінь і стає якісно новою сходинкою оволодіння певною діяльністю.

Уміння спілкуватися (комунікативні уміння) відомий учений О.Мудрик визначає як уміння: переносити знання, навички, варіанти вирішення, прийоми спілкування в умови нової комунікативної ситуації, трансформуючи їх у відповідності з конкретними умовами; знаходити нові рішення для комунікативної ситуації з комбінації уже відомих ідей, знань, прийомів, навичок; створювати нові способи і прийоми для вирішення конкретної комунікативної ситуації [20, с.28].

Н.Волкова, дотримуючись положення, про первинність навичок, під комунікативними уміннями розуміє комплекс дій, які базуються на теоретичній і практичній підготовленості, що дає змогу

творчого використання комунікативних знань і навичок для відображення і перетворення дійсності [21, с.424].

Ф.Хміль у діловому спілкуванні розглядає комунікативні уміння, які забезпечують міжрівневі комунікації в організації, комунікації між організацією і середовищем, комунікації між керівником і підлеглими та інші [22, с.356].

У німецькій науковій літературі комунікативні уміння розглядаються як сукупний досвід у вживанні мови, який складається із знання мовних засобів, можливостей їх використання і безпосереднього включення в комунікативну практику [23, с.189].

Комунікативні уміння формуються у спілкуванні з оточуючими і в процесі життєдіяльності. Успішність та інтенсивність їх формування в значній мірі залежить від того, наскільки вони глибоко усвідомлюються.

Є.Пасов виокремлює 5 груп комунікативних умінь:

1) власне мовленнєві уміння, зв'язані з мовленням, аудіюванням;

2) уміння мовленнєвого етикету;

3) уміння невербального спілкування;

4) уміння спілкування в організаційних формах;

5) уміння спілкування на різних рівнях [24, с.38].

Як раніше відзначалося, основу умінь складають знання, отже, логічно здійснити систематизацію знань і умінь на основі функцій спілкування (комунікативна, інтерактивна, перцептивна).

1. Знання і уміння, зв'язані з комунікативною функцією спілкування (поняття про зміст, засоби, цілі, мотиви, стимули спілкування, прийоми передачі інформації; уміння чітко виражати думки, аналізувати, систематизувати, узагальнювати судження, які висловлюються, аргументувати свої пропозиції, обґрунтувати докази тощо).

2. Знання і уміння, зв'язані з інтерактивною функцією спілкування (поняття про переконання і співвідношення раціонального і емоційного факторів у переконанні, навіювання, критики, наказу, примусу, заохочення, покарання; уміння переконувати, агітувати, правильно сформулювати вимогу, наказ, розпорядження, зробити зауваження, здійснити покарання, заохочення, висловити подяку, співчуття тощо).

3. Знання і уміння, зв'язані з перцептивною функцією спілкування (поняття про ідентифікацію, емпатію, само рефлексію, прийоми самоконтролю (комунікативне самовиховання); уміння відчувати настрій окремих індивідів і групи, правильно інтерпретувати отриману інформацію, прагнути до психологічної сумісності, розуміти психічний стан співбесідника, адекватно використовувати міміку, жести, прогнозувати можливу реакцію співбесідника в процесі спілкування тощо).

Дослідники Т.Андрущенко і В.Кислякова виокремлюють групу базових комунікативних умінь професійного спілкування представників «комунікативних професій» (педагогів, психологів, соціальних працівників):

1. Уміння міжособистісної комунікації:

– уміння передавати раціональну і емоційну інформацію;

– уміння користуватися вербальними і невербальними засобами передачі інформації;

– уміння організувати і підтримати діалог;

– уміння активного слухання.

2. Уміння міжособистісної взаємодії:

– уміння організувати спільну діяльність;

– уміння управляти групою динамікою;

– уміння прийняти адекватну рольову позицію;

– уміння надати психологічну підтримку;

– уміння конструктивно вирішити конфлікт.

3. Уміння сприймати і розуміти інших людей:

– уміння орієнтуватися в комунікативній ситуації;

– уміння розуміти емоційний стан партнерів по спілкуванню;

– уміння розпізнавати приховані мотиви;

– уміння соціальної рефлексії [25, с.15].

Російські учені Є.Ксенчук і М.Киянова до умінь ділового спілкування відносять:

– уміння встановлювати контакт;

– уміння слухати;

– уміння задавати питання;

– уміння конструктивно критикувати і сприймати критику;

– уміння вести ділову бесіду;

– уміння вести телефонну розмову;

– уміння справити гарне враження [26, с.91].

Німецький учений Б.Отт виділяє наступні уміння ділового спілкування:

– уміння вести ділову бесіду;

– уміння володіння діловим етикетом;

– уміння організувати роботу в команді, групі;

– уміння вирішити конфлікт;

– уміння презентації;

– уміння вести дискусію, дебати;

– уміння вільно розмовляти [17, с.159].

Нам видається доцільним для систематизації умінь ділового спілкування виходити з конкретних форм ділового спілкування (ділова бесіда, ділові переговори, ділова нарада, ділова телефонна розмова, дискусія, листування тощо). Відзначимо, що всі ці форми ділового спілкування в тій чи іншій мірі мають місце у професійній діяльності соціального працівника.

Висновки. Таким чином ми вважаємо, що головними умовами успішного формування вмінь є наявність відповідних знань, усвідомлення мети завдання, його змісту і способів виконання, свідоме ставлення і готовність індивіда до формування умінь, а також вправління у тих чи інших діях.

На нашу думку систематизацію знань і умінь ділового спілкування можна логічно здійснити на основі функцій спілкування (комунікативна, інтерактивна, перцептивна).

Перспективи подальших розвідок ми вважаємо у дослідженні з позицій структури особистості здібностей як внутрішніх умов успішного формування умінь іншомовного ділового спілкування.

Література

1. Киссельгоф С.И. Формирование у студентов педагогических умений в условиях университетского образования / С.И.Киссельгоф. – Л.: ЛГУ, 1973. – 152 с.
2. Рыков Н.В. К вопросу об образовании умения / Н.В.Рыков // Советская педагогика. – 1953. – №10. – С.46-51
3. Кабанова Е.Н. Формирование приёмов умственной деятельности и умственное развитие учащихся / Евгения Николаевна Кабанова. – М.: Просвещение, 1968. – 288 с.
4. Фридман Л.М. Изучение личности учащегося и ученических коллективов: Кн. для учителя / Лев Моисеевич Фридман. – М.: Просвещение, 1988. – 207с.
5. Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания школьников. Книга для учителей и классных руководителей / Вадим Андреевич Крутецкий. – М.: Просвещение, 1986. – 303 с.
6. Гурвич П.Б. Грамматические умения, обуславливающие говорение на иностранном языке, и основные линии их развития / П.Б.Гурвич, Ю.А.Кудряшов. – М.: Русский язык, 1991. – 295 с.
7. Савчин М.В. Педагогічна психологія: Навчальний посібник / Михайло Васильович Савчин. – К.: Академвидав, 2007. – 422 с.
8. Смирнов В.И. Общая педагогика: Учебное пособие / Владимир Иванович Смирнов. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 416 с.
9. Лошкарева Н.А. Формирование общеучебных умений и навыков школьников как составная часть целостного учебно-воспитательного процесса: автореф. дисс. на соискание наук степени доктора педагогических наук: спец.13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Н.А.Лошкарева. – М., 1990. – 33 с.
10. Милерян Е.А. Психология формирования общетрудовых умений: дисс... доктора пед. наук: спец.13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Евгений Александрович Милерян. – Киев, 1967. – 566 с.

11. Боброва В.Г. Теоретические вопросы проблемы профессионально-педагогических учений / Валентина Григорьевна Боброва. – Воронеж: ВГПИ, 1985. – 232 с.
12. Гальперин П.Я. Формирование знаний и умений на основе теории поэтапного усвоения умственных действий / П.Я.Гальперин, Н.Ф.Талызина. – М.: Изд-во МГУ, 1968. – 135 с.
13. Фридман Л.М. Психологический справочник учителя / Л.М.Фридман, И.Ю.Кулагина. – М.: Просвещение. – 288 с.
14. Англо-русский словарь / Сост.В.К.Мюллер. – Изд.6-е. – М.: Гос. Издат. иностранных и национальных словарей, 1956. – 700 с.
15. Wörterbuch der Psychologie. – Leipzig: VEB, 1978. – 321s.
16. Lexikon der Psychologie.– Freiburg-Basel-Wien: Herder. Köck, 1991. – 450 s.
17. Ott B. Grundlagen des beruflichen Lernens und Lehrens / Bernd Ott. – Berlin: Cornelsen Girardet, 1997. – 232s.
18. Маслов Ю.С. Введение в языкознание: учебник для филологических специальностей вузов / Юрий Сергеевич Маслов. – М.: Высшая школа, 1997. – 272 с.
19. Платонов К.К. О знаниях, навыках, умениях / Константин Константинович Платонов // Советская педагогика. – 1963. – №11. – С.102-105
20. Мудрик А.В. Общение как фактор воспитания школьников / Анатолий Викторович Мудрик. – М.: Педагогика, 1984. – 112 с.
21. Волкова Н.П. Педагогіка: Навчальний посібник / Наталія Павлівна Волкова. – К.: Академія, 2001.– 576 с.
22. Хміль Ф.І. Ділове спілкування / Федір Іванович Хміль. – К.: Укоопспілка, 1994. – 100 с.
23. Didaktik des Fremdsprachenunterrichts / G.Desselmann, H.Hellmich. – Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1986. – 331 s.
24. Пассов Е.И. Учитель иностранного языка / Ефим Израилевич Пассов. – М.: Просвещение, 1993. – 159 с.
25. Андрущенко Т.Ю. Психология профессионального общения: Методическое пособие] / Т.Ю.Андрущенко, В.В.Кисляков. – Волгоград: ВГПИ, 1990. – 30 с.
26. Ксенчук Е.В. Технология успеха / Е.В.Ксенчук, М.К.Киянова. – М.: «Дело ЛТД», 1993. – 192 с.

В статье прослеживается взаимозависимость между знаниями, умениями и навыками как важными составными профессиональной компетентности будущих специалистов, логически выполнена систематизация знаний и коммуникативных умений согласно функций общения (коммуникативной, интерактивной, перцептивной).

Ключевые слова: знания, умения, навыки, формирование, деловое общение, профессиональная компетентность.

The author of the article has considered the interconnection between notions of knowledge, skills and abilities as important components of professional competency of future specialists.

Key words: knowledge, skills, abilities.